

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SIFATDOSHLARNING QIYOSIY
TAHLILI**

Allayarova Nigora Xushboq qizi.

**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi
magistranti**

Ilmiy rahbar: Safarova Farida Narmurotovna.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida sifatdosh (participle) kategoriyasining morfologik hamda sintaktik xususiyatlari qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot markazida sifatdoshlarning fe'lga xos (zamon-voqealik, nisbat, boshqaruv/valentlik) va sifatga xos (atributivlik, aniqlovchi vazifasi, predikativlikka yaqinlashish) belgilarini birlashtiruvchi "oraliq" tabiatini aniqlash masalasi turadi. O'zbek tilida -gan, -adigan/-ydigan, -uvchi/-vchi, -ar/-mas kabi shakllar, ingliz tilida esa -ing (present participle), -ed/-en (past participle) hamda perfect participle konstruksiyalari qiyoslanadi. Natijalarga ko'ra, o'zbek sifatdoshlari nisbatan tizimli paradigmatic qator (shakl–ma'no mosligi) bilan ajralib tursa, ingliz tilida sifatdoshlarning ko'proq analitik konstruksiyalar (participle clause, reduced relative, participial phrase) orqali sintaktik funksiyalarni kengaytiradi. Qiyosiy tahlil tarjima amaliyoti va chet tilini o'qitishda tipik interferensiya nuqtalarini (zamon ekvivalentligi, aniqlovchi–kesim yaqinligi, passiv ma'no, qisqartirilgan ergash gaplar) aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sifatdosh, participle, qiyosiy tahlil, atributiv konstruktsiya, reduced relative clause, participial phrase, nisbat, zamon, valentlig.

Kirish. Sifatdoshlarning ikki tilda ham fe'l va sifatning chegaradosh zonasida joylashgan: ular harakat belgisini "sifat" ko'rinishida predmetga yuklaydi va shu orqali gapning aniqlovchi tizimini boyitadi. Biroq ingliz va o'zbek tillarida sifatdoshning grammatiklashuvi turlicha yo'l bilan shakllangan: o'zbek tili agglutinatив morfologiya hisobiga sifatdoshlarga boy affiksial paradigma yaratgan bo'lsa, ingliz tili analitik

sintaksis orqali sifatdoshlarni predikativ-atributiv konstruksiyalarni qisqartirish, matnni ixchamlashtirish, sabab-oqibat yoki vaqt munosabatlarini ikkilamchi predikatsiya orqali berish vositasiga aylantirgan. Shu sababli, “sifatdosh”ni faqat shakl sifatida emas, balki funksional-sintaktik mexanizm sifatida qiyoslash muhim: bir tilda sifatdosh ko‘proq “so‘z yasalishi/forma” darajasida ko‘rinsa, ikkinchisida “konstruksiya” darajasida faolroq ishlaydi.

Tadqiqotning maqsadi: ingliz va o‘zbek tillarida sifatdoshlarning (1) morfologik ko‘rsatkichlari, (2) semantik yuklamalari (zamonga yaqinlik, nisbat, tugallanganlik), (3) sintaktik vazifalari (atributiv, predikativ, holga yaqin), (4) tarjimada ekvivalent tanlash strategiyalari bo‘yicha o‘xshash va farqli jihatlarini tizimli bayon qilish. Tadqiqot savollari quyidagicha: o‘zbek sifatdoshlari va ingliz participle shakllari o‘rtasida qaysi ma’no maydonlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri mos keladi, qaysi holatlarda moslik faqat sintaktik qayta qurish orqali ta’minlanadi, va tipik xatolar nimadan kelib chiqadi?

Metodologiya. Tadqiqot qiyosiy-tipologik va funksional-sintaktik yondashuv asosida olib borildi. Material sifatida ikkala tilda ham uchraydigan uch asosiy nutq rejimi tanlandi: (a) neytral og‘zaki muloqotga yaqin gaplar, (b) publitsistik uslubdagi izohli gaplar, (c) akademik-rasmiy uslubdagi murakkab sintaktik tuzilmalar. Tahlil bir necha diagnostik mezonlar yordamida amalga oshirildi.

Birinchi mezon – morfologik identifikatsiya: o‘zbek tilida sifatdosh affikslari (-gan, -adigan/-ydigan, -uvchi/-vchi, -ar, -mas) va ularning negatsiya/ko‘plik/kelishik bilan birikishi, ingliz tilida -ing, -ed/-en hamda yordamchi fe’llar bilan yasaladigan participial shakllar (having done, being done, having been done) ajratildi.

Ikkinchi mezon – sintaktik rol testi: sifatdosh aniqlovchi bo‘lib kelganda qaysi otni aniqlashi, gapni qisqartirish (relative clause reduction) imkoniyati, predikativ pozitsiyadagi “sifatdosh + bog‘lovchi fe’l” (e.g., The door was closed) kabi

konstruksiyalarda sifatdoshning leksik-sifat yoki passiv natija ma'nosini berishi tekshirildi.

Uchinchi mezon – semantik-propozitsional tahlil: sifatdoshli birikma yashirin predikatsiya (secondary predication) hosil qiladimi, vaqt (simultaneity/precedence), sabab, shart, izoh kabi munosabatlar qanday ifodalanadi, o'zbek tilida bu munosabatlar ko'proq ergash gap yoki ravishdoshlar bilan raqobatlashadimi, ingliz tilida participle clause qanchalik "universal" ishlatiladimi, degan masalalar ko'rildi.

Natijalar. 1) Morfologik tizim: affiksial paradigma va analitik shakllar. O'zbek tilida sifatdoshlar asosan affikslar orqali hosil bo'lib, zamon va odat (habitual) ma'nosiga yaqin farqlarni ko'rsatadi. Masalan, -gan ko'pincha tugallangan/oldingi harakat belgisi (kelgan odam, yozilgan xat), -adigan/-ydigan odatiylik yoki kelajak-odat ma'nosi (keladigan odam, o'qiydigan talaba), -uvchi/-vchi davomiy yoki kasbiy-amaliy belgi (o'qituvchi, yozuvchi; keluvchi mehmon), -ar umumiy-xususiy xususiyat (qochmas qoidalar bilan bir qatorda: oqar suv, uchar qush), -mas inkoriy atributivlik (o'tmas pichoq, so'nmas ishonch). Bu shakllar kelishik qo'shimchalari va egalik bilan birikib, otlashish xususiyatini kuchaytiradi: kelganlar, kelganning gapi, o'qiydiganim, yozuvchining uslubi.

Ingliz tilida esa ikki asosiy participle shakli (present participle – V-ing; past participle – V-ed/V-en) hamda ularning perfect/passive kombinatsiyalari mavjud. Biroq ularning ma'nosi ko'pincha "zamon"dan ko'ra "aspekt va nisbat"ga yaqinroq: V-ing ko'proq davomiylik yoki faol jarayonni, V-ed/V-en esa tugallangan natija yoki passiv munosabatni ko'rsatadi (a broken window; the written report). Shuningdek, having done / being done kabi kombinatsiyalar vaqtning oldinligi yoki passiv jarayonni aniqroq kodlaydi.

2. Atributiv funksiyalar: o'zni aniqlash mexanizmi. O'zbek tilida sifatdoshlar aniqlovchi sifatida ot oldidan kelishi tipik: kecha kelgan mehmon, ko'p o'qiydigan talaba, tez buziladigan mahsulot. Aniqlovchi pozitsiyada

sifatdoshlar ko‘pincha “nima qilgan/qiladigan?” savollariga semantik javob beradi, lekin sintaktik nuqtai nazardan ular ot bilan birikib, yagona nominal guruh hosil qiladi.

Ingliz tilida attributive participle ikki yo‘l bilan keladi: pre-nominal (a smiling child, a broken chair) va post-nominal (the man standing near the door, the documents submitted yesterday). Post-nominal holat o‘zbek tilidagi aniqlovchi oldpozitsiya bilan farq qiladi va tarjimada so‘z tartibini qayta qurishni talab qiladi: the man standing near the door → eshik yonida turgan odam. Shu yerda ingliz tilidagi reduced relative clause (the man who is standing... → the man standing...) o‘zbek tilida odatda oddiy sifatdoshli aniqlovchi bilan beriladi.

3. Predikativ funksiyalar: “be + participle” va natija-passiv farqi. Ingliz tilida “be + past participle” ikki xil talqinga ega bo‘lishi mumkin: (a) passiv fe‘l (The report was written yesterday – hisobot kecha yozildi), (b) holat/natija sifat (The door was closed – eshik yopiq edi / eshik yopilgan edi). O‘zbek tilida bu farq ko‘pincha leksik vositalar yoki zamon ko‘rsatkichlari orqali aniqlashtiriladi: “yozildi” aniq passiv jarayon, “yopiq” sifat, “yopilgan” natijaviy sifatdosh. Shu sababli ingliz tilidagi was closed kabi gaplarni tarjima qilishda kontekst hal qiluvchi: jarayonmi yoki holatmi?

O‘zbek tilida sifatdoshning “to‘liq predikat” bo‘lishi odatda bog‘lovchi fe‘l yoki nol-bog‘lovchi (ot-kesim) orqali yuz beradi: eshik yopiq; hisobot tayyorlangan; ish bitgan. Bunda sifatdosh predikativlikka yaqinlashadi, lekin fe‘lning to‘liq zamon paradigmasini to‘liq egallamaydi; ko‘proq natija-holat ma‘nosi kuchli bo‘ladi.

4. Sifatdoshli ikkilamchi predikatsiya: participle clause va o‘zbek ekvivalentlari. Ingliz tilida participle clause juda mahsuldor: Walking down the street, I saw him. / Having finished the task, she left. Bunday konstruksiyalar vaqt, sabab yoki shart munosabatini “qisqartirilgan” ko‘rinishda beradi. O‘zbek tilida esa bu munosabatlar ko‘pincha ravishdosh (-ib, -gach, -guncha) yoki ergash gap orqali ifodalanadi: Ko‘chadan ketayotib, men uni ko‘rdim. / Vazifani tugatgach, u ketdi.

Demak, inglizcha participle clause har doim ham sifatdosh bilan emas, ko‘pincha ravishdosh bilan tarjima qilinadi. Bu qiyosiy tahlilda muhim xulosa: ingliz tilidagi participle “sifatdosh” deb atalishi uning barcha funksiyalari o‘zbek sifatdoshi bilan beriladi degani emas; funksional ekvivalentlik ustuvor.

5. Otlashish va nominallashtirish darajasi. O‘zbek tilida sifatdoshlarning otlashuvi kuchli: kelganlar, o‘qiydiganlar, bilganim, aytganing. Bu holat kelishik va egalik affikslarining erkin qo‘shilishi bilan qo‘llab-quvvatlanadi. Ingliz tilida esa participle ko‘proq gerund bilan chegaradosh: Reading is useful. Bu yerda reading grammatik jihatdan gerund (V-ing noun) sifatida ishlaydi, lekin shaklan participle bilan bir xil. Tarjima jarayonida gerund/participle farqini to‘g‘ri anglash zarur: Reading is useful → O‘qish foydali (otlashgan fe‘l/masdar ma‘nosi), a reading student → o‘qiyotgan talaba (sifatdoshga yaqin).

Muhokama. Qiyosiy natijalar sifatdoshlarning ikki tilda ham “oraliq kategoriya” ekanini tasdiqlaydi, ammo oraliqlikning mexanizmi farqli: o‘zbek tili morfologik vositalar bilan “atributiv predikatsiya”ni ko‘p hollarda bitta affiks orqali beradi, ingliz tili esa sintaktik qayta qurishlar orqali bir necha propozitsiyani bitta gap ichida ixcham joylashtiradi. Shu sababli tipik interferensiya ikkita yo‘nalishda ko‘rinadi.

Birinchi yo‘nalish: zamon ekvivalentligini mexanik qo‘llash. O‘zbek -gan ni doim past, -adigan ni doim future deb qabul qilish noto‘g‘ri, ingliz V-ing ni doim present deb tarjima qilish ham xato. Sifatdoshlar ko‘pincha real zamoni emas, nisbiy vaqtni yoki aspektual belgi (tugallanganlik/davomiylik)ni beradi. Masalan, the man standing near the door real zamon bilan “hozir”ga bog‘lanishi mumkin, lekin matn konteksti uni o‘tgan voqeada ham ishlatishi mumkin (narrativda). O‘zbek “eshik yonida turgan odam” ham shunday.

Ikkinchi yo‘nalish: “be + V-en” konstruksiyasini bir xil tarjima qilish. Ingliz tilida was broken, was closed, was finished har doim jarayon emas; ko‘p holatda natija-holat. O‘zbekda esa “sindirilgan” va “siniq” farqi, “yopilgan” va “yopiq” farqi

tarjimada stilistik va semantik aniqlik beradi. Til o'qitishda ham aynan shu minimal juftliklar orqali farqni mustahkamlash mumkin.

Amaliy tavsiya sifatida, sifatdoshli birliklarni tarjima va o'qitishda "forma"dan ko'ra "funksiya"ni birinchi o'ringa qo'yish kerak. Agar ingliz participle clause hol ma'nosini bersa, o'zbek ravishdosh ko'pincha eng tabiiy yechim bo'ladi; agar ingliz participle o'zini aniqlasa, o'zbek sifatdosh aniqlovchi juda mos keladi; agar ingliz past participle natija sifat bo'lsa, o'zbek sifat (yopiq, siniq, tayyor) ko'proq tabiiy; agar passiv jarayon bo'lsa, fe'l kesim (yozildi, bajarildi) afzal.

Xulosa. Tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida sifatdoshlarning qiyosiy tizimi quyidagi xulosalarni berdi. Birinchidan, o'zbek sifatdoshlari affiksial paradigma orqali atributivlikni tizimli ifodalab, otlashishga yuqori darajada moyildir; ingliz participle shakllari esa analitik konstruksiyalar orqali sintaktik funksiyalarni (qisqartirilgan ergash gap, ikkilamchi predikatsiya) kengaytiradi. Ikkinchidan, ingliz tilidagi V-ing va V-en shakllari zamondan ko'ra aspekt va nisbatni kuchliroq bildiradi; o'zbek -gan/-adigan/-uvchi kabi shakllar esa nisbiy vaqt va odatiylikni ko'rsatishda barqarorroq. Uchinchidan, tarjimada ekvivalentlik ko'pincha "sifatdosh ↔ sifatdosh" emas, balki "participle clause ↔ ravishdosh/ergash gap" ko'rinishida yuz beradi; shuning uchun metodikada konstruksiya asosida o'rgatish samaraliroq. To'rtinchidan, "be + past participle"ning passiv yoki holat talqini o'zbek tilida "fe'l kesim" va "natija sifat/sifatdosh" o'rtasidagi tanlov bilan aniqlashtiriladi. Umuman, sifatdoshlar qiyosi ikki tilning morfosintaktik tipologiyasini amaliy misollar orqali ochib beradi va til o'qitish hamda tarjima amaliyoti uchun aniq diagnostik qoida va strategiyalarni taklif etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. London: Longman. 1999.
2. O'zbek tili grammatikasi. 2-jild: Sintaksis. Toshkent: Fan. 1976.
3. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Morfologiya va sintaksis bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalar (turli nashrlar). Toshkent. 2000–2022.
4. Bahramovna, Y. S. (2022). Etymological And Semantic Analysis Of Clothing Names In Different Systemic Languages. Web Of Scientist: International Scientific Research, 83-88.
5. Bahromovna, Y. S. (2021). Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. European Journal Of Innovation In Nonformal Education, 1(2), 61-62.